

РОЛЬ АВТОРСЬКОЇ ІНТЕНЦІЇ У ФОРМУВАННІ ТЕКСТОВИХ ХУДОЖНІХ КОНЦЕПТІВ

Стаття досліджує авторські інтенції у художньому тексті з позицій лінгвопрагматики та демонструє дієвість методики інтент-аналізу в розкритті текстових концептів художнього твору.

Статья исследует авторские интенции в художественном тексте с позиций лингвопрагматики и демонстрирует эффективность методики интент-анализа для раскрытия значения, заложенного в текстовом концепте в художественном произведении.

The purpose of the article is to prove the feasibility of studying of the author's position in a literary text from the viewpoint of linguo-pragmatics and demonstrate the effectiveness of Intent-analysis' techniques in researching the textual concepts of a literary work.

Художній текст є посланням автора своєму потенційному читачеві, тому завдання читача полягає в адекватній інтерпретації тексту, яка пов'язана з виявленням прихованої мети автора. Аспекти художнього тексту, пов'язані з авторською позицією, метою автора, його інтенціями, мають досліджуватися в прагматичному вимірі, із застосуванням методик і процедур лінгвопрагматичного аналізу. Прагматика художнього слова неодноразово поставала предметом дослідження у працях сучасних лінгвістів [Е.М. Меднікова, Е.С. Азнаурова, С.В. Нікіфорова та ін.]. З розвитком когнітивної

лінгвістики актуальним є поєднання прагматичного й когнітивно-поетичного підходів у дослідженнях прагматичної забарвленості концептів [О.В. Пічугіна, О.А. Алімурадов].

Проте, на сьогоднішній день у лінгвопоетиці спостерігаємо відсутність методологічно обґрунтованих лінгвістичних концепцій аналізу прагматики художнього твору, що зумовлює обмеження існуючих досліджень літературознавчим або текстоцентричним кутом зору на авторський задум та засоби його втілення в тексті.

Мета статті – обґрунтувати доцільність дослідження авторської позиції художнього тексту з позицій лінгвопрагматики та продемонструвати дієвість методики інтен-аналізу в дослідженні текстових концептів художнього твору.

Думка про те, що творення тексту зумовлене комунікативними намірами автора, тобто його інтенцією (від лат. *intentio* – ‘увага’, ‘намір’ [1, с. 313]), є у сучасній лінгвістиці незаперечною. Інтенція є важливим компонентом у схемі "адресант – інтенція – текст – адресат – декодування – вплив" і належить одному із трьох рівнів, що складають структуру мовної особистості – до прагматичного рівня, поряд із цілями, мотивами, інтересами й настановами [1, с. 32].

Мовленнєва поведінка індивіда в соціумі є завжди інтенціонально спрямованою і має вплив на адресата. Інтенція – одне з основоположних понять філософії феноменологізму, а також сучасної аналітичної філософії свідомості, – розуміється в когнітивній науці та філософії як суб'єктивна спрямованість на певний предмет, активність свідомості суб'єкта [3, с. 242]. Будь-який текст є продуктом мисленнєвих процесів його авторів, відтак містить одну або більше інтенцій різної спрямованості.

При цьому слід розмежовувати поняття інтенції та інтенціональності. Якщо інтенція є ментальним *станом* спрямованості свідомості на об'єкт, то

інтенціональність – *властивість* свідомості бути спрямованою на об'єкт або властивість тексту, що виникає в процесі комунікації. Ця властивість ґрунтується на тому, що свідомість є завжди усвідомленням чогось, вона спрямована на предмети, що перебувають поза нею, та сприймає їх згідно з власною природою і притаманними їй правилами функціонування.

Вирішальним для лінгвістики у філософсько-когнітивістському розумінні інтенціональності є те, що вона означає властивість як свідомості, так і мови. На думку Н.І. Формановської, "мовленнєва інтенція – це намір виконати дію за допомогою такого інструменту, як мова – мовлення, тобто здійснити мовленнєву дію в комунікативній діяльності, взаємодії з партнером" [4, с.109]. Дж. Серль зазначає, що "здатність виражати свої інтенціональні стани, а також турбуватися про те, щоб інші впізнавали ці ментальні стани, утворює форму мовленнєвого акту. Таким чином, мова є вторинною відносно інтенціональності. Здатність до інтенціональних станів більш фундаментальна, ніж мова" [5, с.123-162].

З виникненням та розвитком теорії мовленнєвих актів, у межах якої вперше була розглянута інтенціональність мовленнєвої поведінки, а термін "мовленнєва інтенція", запозичений з філософії, здобув лінгвістичну значущість, проблема вивчення цього феномену не втрачає своєї актуальності. Досліджуються засоби мовного втілення різноманітних інтенціональних станів у системі природних і штучних мов (І.М. Кобозева, Н.І. Формановська, S.M. Delaney, R.W. Gibbs, E.A. Hinkelman, K.M. Jaszczolt, M.O.Taillard D.R. Traum та ін.). Зокрема, у руслі теорії мовленнєвих актів актуальним залишається опис мовленнєвої діяльності з конкретним інтенціональним навантаженням, реконструкція основних моделей мовленнєвої взаємодії (Н.Д. Арутюнова, Л.Р.Безугла, В.В. Богданов, О.В. Падучєва, Г.Г. Почепцов, О.А. Романов, Н.І. Формановська та ін.).

У мовознавстві зазвичай вживаються терміни «комунікативна інтенція», «комунікативний намір», «ціль висловлювання комунікантів». За

визначенням Ф. Бацевича, комунікативна інтенція – це "осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, який визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення" [6, с.116]. Спосіб втілення внутрішньої програми мовлення зумовлює стратегії й тактики мовця задля оптимізації мовленнєвого впливу на адресата. У такий спосіб смисл повідомлення розглядається через призму сприйняття (пор. думку Т. ван Дейка: "Коли ми вимовляємо речення..., наша мета полягає у тому, щоб слухач зрозумів не тільки *що* ми йому говоримо, а також і *чому* ми це говоримо" [7, с. 292]).

Сучасне розуміння інтенції передбачає акцентування її когнітивної природи – вона розглядається "як психічний стан і когнітивний конструкт, що визначається мотивом і метою, як задум мовця, що має вольову установку" [8, с.190]. Інтенція відіграє важливу роль у когнітивному сценарії реалізації мовленнєвих актів, впливаючи на добір мовних засобів для формування висловлення [9].

Проте, спостерігаються істотні коливання в тлумаченні інтенції лінгвістами. Приміром, М.М. Бахтін надавав категорії інтенціональності вужчого значення, окреслюючи орієнтацію слова на позамовні предмети або на інше слово, що сприймається як об'єкт [10, с.164].

Поняття інтенції звужується також у діяльнісному плані. У розумінні А.Д. Олійник, інтенція – це намір мовця повідомити певну інформацію реципієнтові та спонукати його виконати певну дію – найчастіше в інтересах самого відправника, рідше – в інтересах одержувача [2, с. 39]. Як зазначає О.Г.Почепцов, "інтенцію можна розглядати як різновид бажання, а саме як бажання, для реалізації котрого особа вдаватиметься до певних кроків. У тому разі, якщо інтенція належить мовцеві, дії, спрямовані на реалізацію інтенції, включають продукування мови або зводяться до цього процесу" [11, с.74]. Як бачимо, інтенція у цих тлумаченнях звужується до наміру мовця повідомити або спонукати адресата до дії на ґрунті власного бажання. У такому разі неінтенціональними слід було б вважати такі мовленнєві дії, як

обіцянка, докор, комплімент, висловлювання захвату, подиву, гніву та інших емоцій. Однак, інтенціональна природа цих дій є очевидною з погляду на їхню цілеспрямованість, соціальний характер та певний ступінь усвідомленості.

З огляду на вищезазначене, слідом за Л.Р. Безуглою, під комунікативною інтенцією розуміємо різновид ментальної репрезентації людини, що становить намір мовця донести до адресата певну спрямованість своєї свідомості на об'єкти й стани речей зовнішнього світу й у такий спосіб вплинути на нього [9, с. 95].

Головна проблема дослідження інтенцій полягає в складності й унікальності самого явища. Віддзеркалюючи внутрішній світ людини і являючи собою певні ментальні психічні стани, комунікативні інтенції є дуже нечіткими, що ускладнює їх дослідження. Крім того, висловлення в мовленні завжди зазнають впливу екстралінгвістичних факторів. О.А. Лапшова зазначає, що "адресати інтерпретують зміст текстів, виходячи з власних установок, життєвого досвіду, впливу попередніх текстів, тому реакція аудиторії досить часто буває неочікуваною, непередбачуваною для автора" [3, с. 242].

Для встановлення інтенції будь-якого мовленнєвого акту, слід вдатися до аналізу контексту та ситуації в сукупності когнітивних, біо-соціальних, психологічних, комунікативних та лінгвістичних чинників – до методу інтент-аналізу. Під час інтент-аналізу тексту приймається до уваги його якісне наповнення, тобто не те, про що каже автор (пор. контент-аналіз), а те, що він намагається донести. У такий спосіб інтент-аналіз (або інтенціональний аналіз) дає змогу реконструювати авторські інтенції на основі прозового тексту.

Поєднання методів контекстуального й інтенціонального аналізу використовується з метою визначення прагматичного потенціалу художніх

концептів на основі виявлення комунікативної інтенції мовця. У дослідженні художніх текстів інтент-аналіз уможлиблює висновки соціально-психологічного та загальносоціального плану, наприклад, щодо ступеня та якості їхнього впливу на індивідуальну та масову свідомість, ступеня викривлення "картини світу" автором текстів, адже пропонована автором необ'єктивна картина дійсності здатна трансформувати уявлення про світ та естетичні уподобання адресатів.

Концептосфера людини активна, внаслідок чого в ній можуть проходити динамічні процеси: формування нових сутностей, вербалізація інформації, яка міститься в концептах, продуцентом (в термінах художньої комунікації – мовцем – автором твору) та інтерпретація вербалізаторів у рамках концептосфери реципієнтом (адресатом – читачем). Ми вважаємо, що неможливо розглядати і детально описувати сутність концепта, не дослідивши процес його моделювання та вербалізації письменником, а також рушійні сили цього процесу.

Спираючись на твердження вчених про те, що "мотив із закладеним у ньому акціональним кодом утілюється в авторській інтенції, а сама авторська інтенція із закладеними в ній мотивом та акціональним кодом – у текстовому концепті" [12, с.97], ми наголошуємо на тому, що художній концепт обумовлений авторським задумом і формується на основі інтенціональної природи ментальних процесів [13, с.51-52], спрямованих на семантику актуалізованих у мові вербалізаторів художнього концепту.

Інтенціональність є чинником, який поєднує значення й окремі смислові компоненти та лежить в основі породження смислу окремих висловлень і активації текстових концептів. Формування концептуального простору відбувається ступенево та базується на обробці інформації культурного, історичного, психологічного та мовного характеру, сприйняття автора сфокусовано лише на окремих сторонах феномена, що перебуває в полі зору письменника.

Це стосується і мови як знаряддя свідомості в процесі сприйняття, усвідомлення і найменування предметного світу.

Відтак у ході моделювання художнього концепту ми пропонуємо розглянути ще один шар – інтенціональний шар, який передавав би авторський намір, який формує активацію саме до того чи іншого концепту.

Дослідження інтенціонального шару в складі художніх текстових концептів покликане виявити та класифікувати закладені в ці концепти авторські інтенції, які вказують на причину звернення письменника до певної категорії та його прихований намір певним чином вплинути на читача.

Маючи певний задум, автор, звертаючись до об'єктивної реальності та базуючись на суб'єктивних уявленнях, сприймає універсальну (загальнолюдську) систему концептів уявного, котру він піддає ідентифікації та диференціації з метою відбору підходящого матеріалу – індивідуальної системи концептів – для концептуального простору художнього твору.

Відібрана інформація модифікується, трансформується, інтерпретується у свідомості автора, оскільки він неодмінно втілює у своїй творчості власні спостереження та роздуми щодо реальності. Сприйнята інформація постає у вигляді авторської системи концептів, сконструйованої спочатку у фрейми, а згодом на основі останніх консолідованої у цілу суб'єктивну реальність, уявлювану автором. Таким чином, він свідомо створює цілісну художню концепцію, яка неминуче відображає його філософську концепцію, з одного боку, і концептосферу всього людства, з іншого – формується єдиний інтелектуально-емоційний сплав загальнолюдської системи концептів з індивідуально-авторською системою концептів неповторної творчої особистості.

Автор, намагаючись розповісти про суб'єктивну реальність, за допомогою мовних засобів (тезауруса) вербалізує концепти в контекстах, доступних для сприйняття читачем. В процесі сприйняття відбувається щось

подібне, але вже у зворотному напрямку: з одного боку, письменник впливає на читача, а з іншого – читач намагається проникнути в глибинний смисл, закладений у суб'єктивну реальність, тобто порозуміти, що мав на увазі автор.

Крім глобального інтенціонального задуму, на кожному етапі процесу сприйняття, формування, вербалізації та інтерпретації окремого феномена, автором керують проміжні інтенції, створюючи своєрідний інтенціональний фрейм – сітку концептів та смислів, поєднаних певними інтенціями.

Таким чином, породження смислу, тексту та вербалізованого ним концептуального простору продиктовані авторською інтенцією. Саме інтенціональність є смислоутворюючою причиною, яка неминуче впливає на текстоформуючі категорії, які структурують конкретний текст та підпорядковують собі всі інші лексико-семантичні та стилістичні ресурси виразності.

У якості прикладу розглянемо інтенціональні атрибути художнього концепту ЛЮБОВ у творі Дж. Голсуорсі «Цвіт яблуні». Під час інтенс-аналізу до уваги береться якісне наповнення контексту, тобто не те, про що каже автор (контент-аналіз), а те, що він намагається донести: у реченні *Look! The gipsy bogie! - Where? - There-by the stone--under the trees... Then he went back to the apple tree. But she was gone* [14, p. 54] поява примари старого цигана свідчить про небезпеку – звідси причина, намір уведення містики – **попередити** про певні події. Пророча деталь – «страшний циган»: коли він з'являвся, траплялося якесь нещастя.

Віщий сон **застерігав** Meri про небезпеку: *At that she woke up with a horrible start, and found that part of his dream was true* [14, p. 54].

Цим та подібними контекстами автор прагне привернути увагу читача до непомітних на перший погляд обставин чи особливостей, до прихованого потенціалу, які в майбутньому можуть відігравати важливу роль. У такий спосіб реалізується інтенція підказки щодо розширення меж звичного

сприйняття. Дж. Голсуорсі нагадує читачам про силу бажання, яке має здатність матеріалізуватися. Письменник радить бути обачливим до всього, адже навколишній світ зазнав значних змін: *The world is all grown strange* [14, p. 55].

Отже, вводячи до свого твору містику, Дж. Голсуорсі прагне привернути увагу читача до прихованих смислів, невідомих внутрішніх потенціалів та одвічних істин через попередження, нагадування, підказки чи поради, завдяки чому приходить усвідомлення справжньої природи буття.

Інтенція спонукання представлена в творі епізодом, в якому автор змушує Ешерста замислитися чи зможе він віддати себе на все життя цій чистій як пелюстки рози дівчині. Автор спонукає героя зупинитися, не зривати ці пелюстки, які символічно порівнюються зі святою Трійцею: Батько, Син і Святий Дух.

Коли Ешерст з дружиною приїжджають на пікнік, поштовхом же до його спогадів стає «блакитний ленок»:

And, turning on his face, he rested his chin on his hands, and stared at the short grass where the little blue milkwort was growing... And this is what he remembered [14, c.56].

У цьому контексті реалізуються інтенціональні атрибути нагадування (про особливі якості) та атракція (уваги на важливі, значимі деталі). Подібні інтенції пов'язані з вербалізацією художнього концепту КОХАННЯ завдяки мовним одиницям різних рівнів.

Отже, проведений інтент-аналіз художнього твору дав можливість виявити авторські інтенції, серед яких: нагадування (про особливі якості, про небезпеку, про відоме, але забуте), атракція уваги (на важливі, значущі деталі; на особливі статус або призначення), а також певна реакція (симпатія, захоплення, огида, відраза і т.д.), завдяки яким автор прагне привернути увагу читача до вагомих деталей, які можуть змінити хід подій та певним

чином вплинути на долю, а також зосередити увагу читача на особливому статусі або призначенні цих понять, які можуть слугувати попередженням або підказкою бути більш обачним та насторожливим.

Таким чином, авторська інтенція – це той чинник, який обумовлює добір мовних одиниць, що реалізуються у тексті як одиниці художньої комунікації та слугують інтенціонально спрямованій концептуалізації художнього тексту.

У когнітивній науці, яка на сучасному етапі розвитку обмежується концептами, архетипами й символами залишає інтенціональність поза увагою, інтенціональний аспект семантики художнього тексту відкриває нові перспективи бачення художніх творів, зокрема авторських інтенцій та інтенціонального потенціалу власне самих творів.

Література

1. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart : Kröner, 2002. – 783 S.
2. Олійник А. Д. Етапи комунікативного акту як категорії прагмалінгвістики / А. Д. Олійник // Матеріали VI міжнародної наукової практичної конференції «Основні проблеми сучасної науки. – 2010». – Том 19. Фил. Науки, - София: «Бел ГРАД-БГ» ООД, 2010. – С. 37-40
3. Лапшова О. А. Психологическое содержание текста и его оценивание / Лапшова О. А. // Психология высших когнитивных процессов. Антология. Серия: Труды института психологи РАН / Под ред. Т. Н. Ушаковой, Н. И. Чуприковой – М.: Институт Психологии РАН, 2004. – 304 с. – С. 236-249.

4. Формановская Н. И. Эмоции, чувства, интенции, экспрессия в языковом выражении // Эмоции в языке и речи, - М.: Издательство РГТУ, 2005. – С. 106-116.
5. Searle J. R. Collective intentions and actions/John Searle. Consciousness and Language. – Cambridge: Cambridge Univer.Press, 2002 a. – P. 90-105.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 342 с.
7. Дейк Т. В. Вопросы прагматики текста / Т. Ванн Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста. – М.: прогресс, 1978. – С. 259-336.
8. Медников Э. М. Прагматический аспект текста / Э. М. Медников // Лингвистика текста: м-лы научной конференции. – Ч. 1. – М.: МТПИИЯ им. М. Торца, 1974. – С. 190-192.
9. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: Монографія – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 332 с.
10. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / Бахтин М. М. // Собрание сочинений: В 7 т. – М.: Русские словари, 1997, - Т.5 – С. 159-206.
11. Почепцов О. Т. Основы прагматического описания предложения: Дисс. д-ра филол. Наук 10.02.04, 10.02.19 / Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. – К., 1989. – 390 с.
12. Никифоров С. В. Возможные прагматические характеристики письменного текста / С. В. Никифоров // Тексты: структура и анализ: сб. науч. тр. – М.: [б.и.], 1989. – С. 97-106
13. Воркачов Г. Лінгвокультурологія, мовна особистість, концепт: становлення антропоцентричної парадигми в мовознавстві // Філологічні науки – Краснодар: Вид-во КубДТУ, 2002. – С. 142 – 149
14. Zabolotskaya O.A. The implicit meanings of the concept of LOVE in the novel by John Galsworthy “The Apple Tree” / O.A. Zabolotskaya // Scientific bulletin of

Lesya Ukrainka Volynskiy national university: [bulletin of scientific works / ed. by Goluk V.S. and oth.]. – ed. 23 (248). – Lutsk, 2012. – P. 52 – 56. (“Philological sciences. Linguistics”).